

Prevalence of substance use among students of Guilan University of Medical Sciences (2005-2006)

H Zarrabi* K Najafi* M Shirazi** S Borna*** E Sabahi** F Nazifi**

* Assistant professor of psychiatry, Guilan University of Medical Sciences, Rasht, Iran

** General practitioner, Guilan University of Medical Sciences, Rasht, Iran

*** Psychiatrist, Guilan University of Medical Sciences, Rasht, Iran

*Abstract

Background: Regarding the high prevalence of substance use among youth, its destructive effects and consequent problems, this research was performed.

Objective: to determine the prevalence of substance use among students of Guilan University of Medical Sciences (GUMS)

Methods: This was a cross-sectional study carried out on a representative sample of 845 students of GUMS in 2006. The data such as demographic information and history of substance use were collected using a questionnaire which completed by every single student. Later, the data were analyzed by EPI 2002 software and chi-square and Fisher-Exact tests.

Findings: Due to incomplete responses, 18 questionnaires were excluded. Out of a total of 827 students, 30.1% had a history of substance use at least once during their lives. The prevalence rate of each substance in use was: cigarette (26.36%), alcohol (17.04%), opium (3.86%), cannabis (2.78%), ecstasy (2.05%), heroin (1.08), crystal (0.84%), cocaine (0.84%), morphine (0.6%) and others (0.6%). Substance use was significantly associated with male gender, higher age groups, living with friends or alone, and marital status. There were significant relationships between substance use during past 30 days and studying medicine and dentistry. In addition, a relationship between substance use; once or more during life and residency period, was observed.

Conclusion: Our study demonstrated that the substance use among students of GUMS is considerably high and specific interventions seem to be necessary in preventing or reducing the rate of substance use in students.

Keywords: Narcotics, Substance Use, Medical Students

Corresponding Address: Shafa Hospital, 15 khordad St., Rasht, Guilan, Iran

Email: drzarabi@gums.ac.ir

Tel: +98 131-6666268

Received: 2007/10/28

Accepted: 2008/05/31

شیوع مصرف مواد مخدر در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان (۸۵-۱۳۸۴)

دکتر هما ضرابی* دکتر کیومرث نجفی* دکتر مریم شیرازی** دکتر سیروس برنا*** دکتر عمادالدین صباحی** دکتر فاطمه نظیفی**

* استادیار روان‌پزشکی دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی گیلان

** پزشک عمومی دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی گیلان

*** روان‌پزشک دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی گیلان

Email: drzarabi@gums.ac.ir

آدرس مکاتبه: رشت، خیابان ۱۵ خرداد، بیمارستان شفا، تلفن ۰۱۳۱-۶۶۶۶۲۶۸

تاریخ دریافت: ۸۶/۸/۶ تاریخ پذیرش: ۸۷/۳/۱۱

* چکیده

زمینه: مصرف مواد مخدر در جوانی شایع‌تر از سایر سنین است و افت تحصیلی، افزایش درگیری‌های قانونی و مرگ و میر را به دنبال دارد.

هدف: مطالعه به منظور تعیین شیوع مصرف مواد مخدر در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان انجام شد.

مواد و روش‌ها: این مطالعه مقطعی بر روی ۸۴۵ دانشجوی دانشگاه علوم پزشکی گیلان در سال ۸۵-۱۳۸۴ انجام شد. نمونه‌گیری به روش آسان در دسترس و ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسش‌نامه‌ای شامل اطلاعات دموگرافیک و مصرف مواد بود که توسط دانشجویان تکمیل شد. داده‌ها با آزمون‌های آماری فیشر و مجذور کای تجزیه و تحلیل شدند.

یافته‌ها: ۱۸ نفر به دلیل پاسخ ناکامل به پرسش‌نامه از مطالعه حذف شدند. لذا، ۸۲۷ دانشجو با میانگین سنی $22/12 \pm 3/79$ سال بررسی شدند. ۶۴/۳٪ آنها مؤنث بودند. ۳۰/۱٪ حداقل یک بار مصرف مواد مخدر در طول عمر داشتند که شامل سیگار (۳۶/۲۶٪)، الکل (۱۷/۰۴٪)، تریاک (۳/۸۶٪)، حشیش (۲/۷۸٪)، اکستازی (۲/۰۵٪)، هروئین (۱/۰۸٪)، کریستال (۰/۸۴٪)، کوکائین (۰/۸۴٪)، مرفین (۰/۱۶٪) و سایر مواد (۰/۱۶٪) بود. بین شیوع مصرف مواد در طول عمر و سی روز گذشته و جنسیت مذکر، گروه سنی بالاتر، زندگی در خانه دانشجویی به همراه دوستان یا تنها و متأهل بودن ارتباط معنی‌داری وجود داشت. ارتباط معنی‌دار آماری بین مصرف مواد در سی روز اخیر با تحصیل در رشته پزشکی یا دندان‌پزشکی وجود داشت. فراوانی نسبی مصرف مواد طی دوران دستپاچی در دانشجویان پزشکی و دندان‌پزشکی به طور مشخصی بالاتر بود.

نتیجه‌گیری: با توجه به یافته‌ها، مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان مانند سایر مطالعه‌های مشابه نگران‌کننده است و به مداخله هدفمند و برنامه‌ریزی جهت پیشگیری و کاهش عوارض این معضل نیازمند است.

کلیدواژه‌ها: مواد مخدر، سوء مصرف مواد، دانشجویان پزشکی

* مقدمه

مطالعه‌ای در کرواسی، شیوع مصرف مواد در دانشجویان پزشکی از ۱۴ درصد در سال ۱۹۸۹ به ۳۵ درصد در سال ۲۰۰۰ رسیده بود.^(۳) مطالعه دیگری در دانشگاه استانفورد، نشان داد که مصرف اکستازی در دانشجویان آمریکایی از سال ۱۹۹۷ تا ۱۹۹۹، حدود ۶۹ درصد افزایش یافته است.^(۴) در ایران علی‌رغم پیشگیری‌هایی که در این زمینه انجام می‌شود، افزایش مصرف مواد گوناگون در بین جوانان به خصوص دانشجویان به یک دغدغه بزرگ برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان تبدیل شده است.^(۵)

بر اساس مطالعه‌های همه‌گیرشناسی، مصرف غیرقانونی مواد مخدر در سنین جوانی از سایر گروه‌های سنی شایع‌تر است^(۱) و پیامدهایی چون افت تحصیلی، افزایش درگیری‌های قانونی و افزایش مرگ و میر (به دلیل سوانح ناشی از کار با ماشین‌های برقی در کارخانه‌ها یا رانندگی بی‌محابا، خودکشی، دیگرکشی و آسیب غیرعمدی) را به دنبال دارد.^(۳) بررسی‌ها نشان می‌دهد که مصرف مواد مخدر و الگوی مصرف آن در دهه اخیر در بین دانشجویان تغییر کرده است. در

سال تحصیلی ۸۵-۱۳۸۴ انجام شد. نمونه‌گیری به روش آسان و ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسش‌نامه‌ای بدون نام بود. پرسش‌نامه شامل اطلاعات دموگرافیک از قبیل جنس، سن، گروه آموزشی (پزشکی، دندان‌پزشکی، پیراپزشکی)، دوره تحصیلی، محل زندگی، وضعیت تأهل و همچنین اطلاعات مربوط به مصرف مواد بود.

پرسش‌نامه با توجه به مطالعه‌های قبلی توسط پژوهشگران طراحی شد و سپس در اختیار چند نفر از اساتید روان‌پزشک و روان‌شناس بالینی گذاشته شد و نظر آنها در متن پرسش‌نامه اعمال گردید.

اسامی دانشکده‌های مختلف دانشگاه علوم پزشکی گیلان و تعداد دانشجویان مشغول به تحصیل در هر دانشکده جمع‌آوری شد. همکاران اجرایی طرح (دستیار و کارورز پزشکی) ابتدا با وجوه نظری و عملی طرح و اهداف پژوهش آشنا شدند و درباره نحوه گردآوری اطلاعات و حضور در دانشکده‌ها، کلاس‌ها و ارتباط با نمایندگان دانشجویان در هر کلاس توسط روان‌پزشکان طرح آموزش دیدند. پس از توجیه دانشجویان در مورد تحقیق، پرسش‌نامه‌ها توسط همکاران اجرایی طرح بین دانشجویان پخش و به صورت خود ایفا در کلاس‌ها و بخش‌های بیمارستانی طی ۱۵ تا ۲۰ دقیقه تکمیل و جمع‌آوری شدند. داده‌ها با نرم افزار EPI 2002 و آزمون‌های آماری فیشر و مجذور کای تجزیه و تحلیل شدند.

* یافته‌ها:

از ۸۴۵ پرسش‌نامه توزیع شده، ۱۸ پرسش‌نامه به دلیل ناکامل و مخدوش بودن از مطالعه حذف و ۸۲۷ پرسش‌نامه بررسی شدند. دامنه سنی دانشجویان ۱۷ تا ۴۰ سال و میانگین سنی آنها $22/12 \pm 3/79$ سال بود (جدول شماره ۱).

در پژوهشی که در سال ۱۳۷۸ در دانشگاه علوم پزشکی شیراز انجام شد، ۵۷/۷ درصد دانشجویان مصرف حداقل یک ماده را برای حداقل یک بار در زندگی گزارش کردند که ۵۲ درصد سیگار، ۲۵ درصد الکل، ۲۱ درصد تریاک و ۱۲ درصد کانابیس بود.^(۶) در بررسی دیگری که در سال ۱۳۷۹ در شیراز انجام شد، ۵۴/۹ درصد دانشجویان مصرف سیگار، ۳۴/۷ درصد مصرف الکل، ۲۱/۲ درصد مصرف تریاک و ۱۲/۶ درصد مصرف حشیش را حداقل یک بار در طول عمر خود گزارش کردند و در زمان تحقیق ۳۶ درصد آنها مصرف کننده سیگار، ۲۱/۴ درصد مصرف کننده الکل، ۶/۲ درصد مصرف کننده تریاک و ۲/۴ درصد مصرف کننده حشیش بودند.^(۷)

در اغلب مطالعه‌ها، بین جنسیت مذکر و سوء مصرف مواد ارتباط معنی‌داری به دست آمده است.^(۸-۱۰) با وجود این که بیش‌ترین ماده مصرفی در غرب، الکل و ماری جواناست، در ایران هنوز سیگار بیش‌ترین ماده مورد مصرف را تشکیل می‌دهد.^(۵) با این حال، تغییر الگوی مصرف مواد در سال‌های اخیر از جمله مسایلی است که باید مورد توجه قرار گیرد؛ به طوری که شیوع مصرف اکستازی از ۲/۸ درصد در سال ۱۹۹۷ به ۴/۷ درصد در سال ۱۹۹۹ رسیده است.^(۴) مطالعه انجام شده در مرکز بهداشت روان تورنتو (کانادا) در سال ۲۰۰۳ نشان داد که مصرف کانابیس، مواد توهم‌زا، متامفتامین، کراک و هروئین بین سال‌های ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۸ افزایش قابل توجهی نداشته و مصرف کوکائین از ۴/۸ درصد در سال ۱۹۸۸ به ۱/۷ درصد در سال ۱۹۹۸ رسیده است.^(۱۱) لذا، این مطالعه با هدف تعیین شیوع مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان در سال تحصیلی ۸۵-۱۳۸۴ انجام شد.

* مواد و روش‌ها:

این مطالعه مقطعی بر روی ۸۴۵ دانشجوی مشغول به تحصیل در دانشگاه علوم پزشکی گیلان در

جدول ۱- خصوصیات دموگرافیک دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان در سال ۸۵-۱۳۸۴

جنس	متغیر		درصد	
	تعداد	درصد		
دختر	۵۳۲	۶۴/۳	۳۵/۷	
	۲۹۵	۳۵/۷		
پسر	۳۱۴	۳۸	۲۰-۱۷ سال	
	۳۸۰	۴۵/۹		۲۱-۲۴ سال
	۸۳	۱۰		۲۵-۲۸ سال
	۱۷	۲/۱		۲۹-۳۲ سال
	۳۳	۴		۳۳-۴۰ سال
پزشکی یا دندان پزشکی	۴۱۸	۵۰/۵	گروه سنی	
	۴۰۹	۴۹/۵		
خواهگاه	۴۶۵	۵۶/۲	گروه آموزشی	
منزل به همراه خانواده	۲۷۸	۳۳/۶		
منزل دانشجویی	۷۷	۹/۳		
سایر موارد	۷	۰/۹	محل زندگی	
متاهل	۸۰	۹/۶۷		
مجرد	۷۳۹	۸۹/۴		
سایر موارد	۸	۱	وضعیت تأهل	

فراوانی مصرف مواد یک بار طی عمر در مردان ۱۷۵ نفر (۵۹/۳ درصد) و در زنان ۷۴ نفر (۱۳/۹ درصد) و فراوانی مصرف مواد طی ۳۰ روز گذشته، در مردان ۷۴ نفر (۲۵/۱ درصد) و در زنان ۲۰ نفر (۳/۸ درصد) بود که در هر دو مورد به طور معنی داری در مردان بیشتر بود ($p < 0.001$).

بین مصرف مواد یک بار در طول عمر و طی ۳۰ روز گذشته با افزایش سن ارتباط معنی داری وجود داشت ($p < 0.001$ و $p = 0.009$). بیشترین فراوانی در مورد مصرف مواد یک بار طی عمر در گروه سنی ۳۲ تا ۴۰ سال و طی ۳۰ روز گذشته در گروه سنی ۲۹ تا ۳۲ سال بود.

فراوانی مصرف مواد یک بار طی عمر در دانشجویان رشته‌های پزشکی یا دندان پزشکی ۳۳ درصد و رشته پیراپزشکی ۲۷/۱ درصد بود. در حالی که فراوانی مصرف مواد طی ۳۰ روز گذشته در دانشجویان رشته‌های پزشکی یا دندان پزشکی ۱۳/۹ درصد و رشته پیراپزشکی ۸/۸ درصد بود. بین گروه تحصیلی و مصرف مواد یک بار طی عمر ارتباط آماری وجود نداشت، ولی بین مصرف مواد طی ۳۰ روز گذشته و گروه تحصیلی ارتباط معنی داری یافت شد ($p = 0.028$).

فراوانی مصرف مواد یک بار طی عمر در دانشجویان پزشکی یا دندان پزشکی در دوره دستکاری به طور معنی داری بالاتر بود ($p = 0.019$), ولی بین مصرف مواد طی ۳۰ روز گذشته و دوره تحصیلی این ارتباط یافت نشد. همچنین بین مصرف مواد یک بار در طول عمر و طی ۳۰ روز گذشته با دوره تحصیلی در دانشجویان پیراپزشکی ارتباط معنی داری پیدا نشد.

فراوانی مصرف مواد یک بار در طول عمر و ۳۰ روز گذشته در دانشجویان ساکن خوابگاه به ترتیب ۳۲/۵ درصد و ۱۲/۳ درصد، در دانشجویانی که به همراه خانواده زندگی می‌کردند ۲۱/۶ درصد و ۷/۶ درصد، در دانشجویانی که به همراه دوستان یا تنها زندگی می‌کردند، ۴۸/۱ درصد و ۱۹/۵ درصد و در سایر موارد

حدود ۳۰/۱ درصد دانشجویان مصرف مواد حداقل یک بار در طول عمر و ۱۱/۴ درصد مصرف مواد در ۳۰ روز گذشته را گزارش کردند. بیشترین مواد مصرف شده به ترتیب سیگار و الکل بودند (جدول شماره ۲).

جدول ۲- فراوانی مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان در سال ۸۵-۱۳۸۴ به تفکیک نوع ماده

نوع ماده	مصرف مواد		یک بار در طول عمر		طی ۳۰ روز گذشته	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
سیگار	۲۱۸	۲۶/۳۶	۸۰	۹/۶		
الکل	۱۴۱	۱۷/۰۴	۳۳	۳/۹		
تریاک	۳۲	۳/۸۶	۱۱	۱/۳		
حشیش	۲۳	۲/۷۸	۳	۰/۳۶		
اکستازی	۱۷	۲/۰۵	۶	۰/۷۲		
هروئین	۹	۱/۰۸	۳	۰/۳۶		
کوکائین	۷	۰/۸۴	۲	۰/۲۴		
کریستال	۷	۰/۸۴	۳	۰/۳۶		
مرفین	۵	۰/۶	۳	۰/۳۶		
سایر مواد	۵	۰/۶	۲	۰/۳۶		
کل مواد و سیگار	۲۴۹	۳۰/۱	۹۴	۱۱/۴		

فراوانی مصرف مواد یک بار در طول عمر و طی ۳۰ روز گذشته به طور معنی داری در مردان بیش‌تر از زنان بود که با مطالعه‌های مشابه در ایران همخوانی دارد.^(۷۵) در مطالعه‌های انجام شده در کشورهای غربی نیز مصرف مواد در دانشجویان مرد بیش‌تر بوده است.^(۱۰) شیوع بیش‌تر مصرف مواد در مردان می‌تواند به علت آزادی‌های بیش‌تر مردان در خانواده و اجتماع، جسارت، امکان دسترسی راحت‌تر آنها به مواد و فشارهای روانی بیش‌تر باشد و شیوع کم‌تر در زنان ممکن است حاصل کنترل دقیق خانواده‌ها در مورد الگوهای ارتباطی زنان و برداشت‌های فرهنگی خاص از رفتارهای اجتماعی مقبول برای زنان در جامعه ما باشد.

در این مطالعه فراوانی حداقل یک بار مصرف مواد در طول عمر با افزایش سن زیاد شده و بیش‌ترین شیوع مصرف مواد در گروه سنی ۳۲ تا ۴۰ سال بود که شاید علت این مسأله، فشارهای روانی- اجتماعی و مسؤولیت پذیری بیش‌تر، ارتباط‌های اجتماعی گسترده‌تر، وجود افسردگی و اضطراب و اقدام این افراد جهت خود درمانی این مشکلات باشد. در مطالعه سرگزائی نیز بین مصرف مواد و سن ارتباط معنی داری وجود داشت.^(۸) مطالعه‌ها نشان داده‌اند که مصرف مواد در جمعیت عمومی با افزایش سن کاهش می‌یابد^(۱) که این یافته با کاهش فراوانی نسبی مصرف مواد در طی ۳۰ روز گذشته در مطالعه حاضر مطابقت دارد.

در این مطالعه مصرف مواد در دانشجویان پزشکی و دندان پزشکی در دوره تخصصی بیش‌تر از سایر دوره‌ها بود که در مورد مصرف مواد حداقل یک بار در طی عمر، از نظر آماری معنی دار بود. سرگزائی ارتباطی بین مقطع تحصیلی دانشجویان با سوء مصرف مواد پیدا نکرده است.^(۸) زیوسک نشان داد که مصرف تمام مواد در دانشجویان سال آخر بیش‌تر است.^(۳) این امر احتمالاً با دشواری مقطع تحصیلی، افزایش مسؤولیت پذیری، تنش‌های بیش‌تر در سال‌های بالاتر تحصیلات (ناشی از کشیک و مسؤولیت مستقیم حرفه‌ای) و اختلال

۱۴/۳ درصد و ۱۴/۳ درصد بود. این اختلاف‌ها در گروهی که به همراه دوستان یا تنها زندگی می‌کردند معنی دار بود ($p < 0.001$ و $p < 0.023$)
فراوانی یک بار مصرف مواد طی عمر در دانشجویان متأهل، ۴۵ درصد و در دانشجویان مجرد ۲۸/۱ درصد بود ($p = 0.001$). همچنین فراوانی مصرف مواد ۳۰ روز گذشته در افراد متأهل ۱۵ درصد و در افراد مجرد ۱۰/۷ درصد بود ($p = 0.033$). در نتیجه مصرف مواد یک بار در طول عمر و طی ۳۰ روز گذشته به طور معنی داری در افراد متأهل بیش‌تر بود.

*بحث و نتیجه گیری:

پژوهش حاضر نشان داد که بین مصرف مواد یک بار در طول عمر و طی ۳۰ روز گذشته با جنسیت مذکر، گروه سنی بالاتر، زندگی در خانه دانشجویی به همراه دوستان یا تنها و متأهل بودن ارتباط معنی داری وجود دارد. بین مصرف مواد طی ۳۰ روز گذشته با گروه آموزشی دانشجویان ارتباط معنی داری وجود داشت. فراوانی مصرف مواد یک بار طی عمر در دانشجویان پزشکی و دندان پزشکی با دوره تحصیلی ارتباط معنی داری داشت، ولی این ارتباط در مورد مصرف مواد طی ۳۰ روز اخیر معنی دار نبود.

سیگار شایع‌ترین ماده مخدر مصرف شده بود و بعد از آن الکل و تریاک به ترتیب در رتبه‌های دوم و سوم قرار داشتند که این یافته کمابیش با نتایج سایر مطالعه‌های انجام شده در ایران همخوانی دارد. در مطالعه انجام شده در دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد و دانشگاه شیراز، سیگار و الکل از شیوع بیش‌تری برخوردار بودند.^(۸،۷)

در مطالعه حاضر، شیوع مصرف اکستازی طی ۳۰ روز اخیر بیش‌تر از مصرف حشیش در همین مدت بود که علت احتمالی آن تغییر الگوی مصرف در بین دانشجویان به علت توزیع بیش‌تر این ماده، شیوه مصرف آسان‌تر و اثر تقویت‌کنندگی قوی‌تر آن است.

4. Strote J, Lee JE, Wechsler H. Increasing MDMA use among college students: results of a national survey. *J Adolesc Health* 2002 Jan; 30(1): 64-72
5. Ahmadi J, Benrazavi L, Ghanizadeh A. Substance abuse among contemporary Iranian medical students and medical patients. *J Nerv Ment Dis*, 2001 Dec; 189(12): 860-1
6. Ghanizadeh A. Shiraz university students' attitude toward drug: an exploratory study. *East Mediterr Health J* 2001; 7(3):452-60
7. Ahmadi J, Yazdanfar F. Current substance abuse among Iranian university students. *Addictive disorders* 2002; 1(2):61-4
8. Sargolzaee M. The study of frequency of substance use among students of Mashad University of Medical Sciences. *Social Welfare Quarterly*, 2003; 3(9): 283-94. [In Persian]
9. Najafi K, Avakh F, Khalkhali MR, et al. The Prevalence of Substance Use among High-school Students in Rasht City (Iran). *Iranian journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 2005; 11(2): 187-93 [In Persian]
10. Chodorowski Z, Anand JS, Salamon M, et al. The evolution of smoking and alcohol consumption by university students in Gdansk. *Przegl Lek* 2001; 58(4):272-5
11. Adlaf EM, Gliksman L, Demers A, Newton-Taylor B. Illicit drug use among Canadian university undergraduates. *Can J Nurs Res* 2003 Mar; 35(1):24-43
12. Mohtasham- Amiri Z, Khalili- Moosavi A, Dostar- Sanaye M, et al. The study of frequency Ecstasy use in university Students in Guilan province (2005-2006). Medical Degree thesis [In Persian]

روان‌شناختی زمینه‌ای (افسردگی و اضطراب) در ارتباط است.

در مطالعه حاضر، فراوانی مصرف مواد یک بار در طول عمر و طی ۳۰ روز گذشته به تفکیک محل زندگی به ترتیب شیوع عبارت بودند از منزل دانشجویی به همراه دوستان یا تنها، خوابگاه و منزل به همراه خانواده و ارتباط از لحاظ آماری معنی‌دار بود. این ارتباط در مطالعه‌های سرگزائی و محتشم امیری یافت نشد.^(۱۳۰۸)

فراوانی مصرف مواد در مطالعه حاضر به طور معنی‌داری در دانشجویان متأهل بیش‌تر از دانشجویان مجرد بود. اما در مطالعه سرگزائی این ارتباط وجود نداشت و بیش‌ترین طریقه به دست آوردن مواد، دوستان و آشنایان بودند که این نشان‌دهنده اهمیت نقش همسالان در الگوپذیری رفتارهای موادجویانه است.^(۸)

نقش نظارتی خانواده و کنترل عوامل روان‌شناختی مختلف مانند تنش، افسردگی و نوع شخصیت می‌توانند با تغییر الگوی مصرف مواد همراه باشند. لذا، پیشنهاد می‌شود در مطالعه‌ای به طور جداگانه به بررسی ارتباط این عوامل و مصرف مواد پرداخته شود.

*مراجع:

1. Sadock VA, Sadock BJ. Kaplan & Sadock's synopsis of psychiatry. 8th ed. Philadelphia: Williams & Wilkins; 2003. 380-470
2. CDC. Web-based Injury Statistics Query and Reporting System (WISQARS). Available at: www.cdc.gov/ncipc/wisqars up dated in 2006/06/09
3. Trkulja V, Zivcec Z, Cuk M, Lackovic Z. Use of psychoactive substances among Zagreb University medical students: follow-up study. *Croat Med J* 2003 Feb; 44(1): 50-8